

Äckel: Smitta, Synd, Samhälle

I boken *Äckel* undersöker Patrik Lindenfors hur känslan av äckel och avsmak påverkat vad människan anser vara rätt och fel samt hur det format samhället. **Xzenu Cronström Beskow** har läst boken och delar med sig av sin analys.

VI MÄNNISKOR SER OSS gärna som rationella, men vi är också i hög utsträckning styrda av våra känslor. Hur fungerar egentligen relationen mellan äckelkänslor och moral? Detta är en av de frågor som docent Patrik Lindenfors analyserar i sin nya bok *Äckel* med undertiteln *Smitta, Synd, Samhälle*. Boken ger en bred överblick över forskning inom relaterade forskningsfält, och kan bland annat

hjälpa oss att förstå en del av mekanismerna bakom fördomar och pseudovetenskap.

Boken *Äckel* kan ses som en fristående uppföljare till *Det kulturella djuret* (recenserad i *Folkvett* 2019:2), i vilken Lindenfors argumenterar för att människan är den enda typ av tamdjur som har tämjt sig själv. Alla andra tamdjur har blivit tämjda av någon annan art, vanligtvis av oss människor. Det ändrar dock inte det faktum att vår natur som flockdjur och tamdjur inte bara öppnar möjligheter till positiv social påverkan, utan även gör oss sårbara för destruktiva former av social påverkan. I boken *Äckel* fördjupar Lindenfors dessa resonemang, med fokus på växelverkan mellan å ena sidan äckelkänslor inom enskilda

människor och å andra sidan sociala normer inom hela samhällen.

En av bokens centrala distinktioner är den mellan å ena sidan ”bra argument” och å andra sidan ”effektiva argument”. I vilken mån ett argument är bra (i bemärkelsen vettigt och konstruktivt) och i vilken mån det är effektivt (i bemärkelsen att det får folk att lyssna och hålla med, alternativt tystar de som inte håller med) utgör separata frågor. Ett argument kan visserligen vara båda eller ingendera, men det kan även enbart vara det ena eller enbart det andra. Just äckel kan vara ohyggligt användbart för att få dåliga argument att bli effektiva.

Dessa dåliga-men-effektiva argument, liksom de ståndpunkter som de argumenterar för, riskerar att bli djupt rotade i samhället. Ett av de forskningsrön som lyfts fram i boken är att sociala normer visserligen kommer och går, men att de normer som baserar sig på äckelkänslor i genomsnitt är mycket mer seglivade än andra normer. Även sådana normer kan med tiden försvinna eller förändras, men forskningen indikerar att detta i allmänhet går mycket långsammare än för normer som inte rotar sig i äckelkänslor.

Rent allmänt är äckelkänslor en mycket djupt rotad överlevnadsinstinkt som är mycket äldre än mänskligheten själv. Bokens fjärde kapitel, ”Allätarens dilemma: Äcklets ursprung och funktion”, handlar bland annat om hur våra förfäders och deras föregångares överlevnad hängde på att de undvek att till exempel matförgifta sig genom att äta ruttet kött.

Därmed inte sagt att allt som orsakar äckelkänslor faktiskt skulle vara farligt. Tvärtom lyfter boken fram

hur människor tenderar att bli äcklade av helt ofarliga saker bara för att de rör sig i sociala miljöer där de rådande normerna stämplar de aktuella företeelserna som äckliga. Social påverkan är på gott och ont, och äckelkänslornas förmåga att så att säga flyga under radarn gör dem väldigt användbara för de som vill sprida destruktiva och irrationella budskap. Bokens andra kapitel beskriver hur äckelbaserad hatretorik utgjorde en central pusselbit i Förintelsen. Det kapitlet går under namnet ”En parasit i andra nationers samhällskroppar: Om äckelretorikens konsekvenser”. Förutom den antisemitiska hatretoriken från trettioalets nazister och från tidigare generationers kristna, tar kapitlet även upp den retorikens likheter med nutida religiöst färgad hatretorik mot homosexuella, och med hutu-nationalisternas retorik mot tutsier före och under folkmordet i Rwanda.

I bokens sjätte kapitel, "Hur äcklet formar politiken", lyfter Lindenfors fram en idé om moraliska fundament i form av sex motsatspar. Dessa är:

1. Vård och omsorg (i motsats till skada)
2. Rättvisa (i motsats till fusk och dylikt)
3. Grupplöjalitet (i motsats till svek)
4. Auktoritet och tradition (i motsats till omstörtning)
5. Helighet och renhet (i motsats till äckel)
6. Frihet (i motsats till förtryck)

En viktig politisk vattendelare är mellan å ena sidan de människor vars moralsyn bygger på den första, andra och sjätte principen, å andra sidan de vars moralsyn bygger på alla sex principerna. Detta utgör ofta, men långt ifrån alltid, en uppdelning i två politiska block: å ena sidan en höger/konservativ sida vars anhängare värdesätter grupp-tillhörighet/grupplöjalitet, auktoritet, tradition och idéer om helighet/ohelighet och renhet/orenhet, å andra sidan en vänster/progressiv sida vars anhängare i mycket högre utsträckning förkastar dessa ideal för att istället fokusera mer på frihet och rättvisa och att ingen ska komma till skada.

Därmed inte sagt att människor som ser sig som vänster eller progressiva skulle vara fria från ståndpunkter baserade på tankar kring äckel och orenhet. Boken lyfter bland annat fram likheterna mellan den (oftast vänster-positionerade) retoriken mot GMO (genmodifierade organismer) och den (oftast höger-positionerade) retoriken om homosexualitet: hur det i båda fallen i hög utsträckning handlar om idéer om att den kritiserade företeelsen skulle vara "onaturlig", och att respektive fenomens förmenta

skadlighet härleds direkt från denna förmenta onaturlighet.

Boken lyfter också fram hur personer och grupper som i sin retorik begränsar sig till omsorg, rättvisa och frihet ofta har äckelbaserade argument som ligger och puttrar under ytan, nödortfikt maskerade av en retorik där det som man finner äckligt framställs som att det på något sätt skulle vara skadligt eller dylikt. Då är något gärna ”skadligt” på ett ytterst diffust och ospecificerat sätt. Här kan man ju även lägga till, att det i sådana situationer lätt glider in på fula antydningar om att varje motargument (liksom varje annan antydan om att eventuellt inte hålla med till fullo) skulle bero på att personen som framför dem egentligen ”är en äcklig person”.

Denna typ av retoriskt fulspel torde tyvärr vara vanligt i många läger, detta då givetvis med avseende på helt olika sakfrågor: Den som är okej både med homosexualitet och med köttätande riskerar att bli svartmålad som ”äcklig” för båda ståndpunkterna, men av olika personer. Det torde vara rätt ovanligt att en person som blir äcklad av tanken att någon inte är heterosexuell även blir äcklad av tanken att någon inte är vegan, och vice versa.

**Den som är okej
både med
homosexualitet och
med köttätande
riskerar att bli
svartmålad som
”äcklig” för båda
ståndpunkterna,
men av olika
personer.**

Två av bokens avgränsningar skulle kunna ses som svagheter med boken. Dels att den i förbigående tar upp ett flertal frågor som många har starka känslor och åsikter om, dels att den inte lägger något fokus på historiska skiften i kunskapsläge. Angående att nämna känsliga frågor i förbigående så tycker jag personligen att Lindenfors gör en bra avvägning, samtidigt som jag förutsätter att en del andra läsare kommer att irritera sig på att han inte gick djupare in på dessa frågor, alternativt utlämnade dem helt.

Gällande historiska skiften i kunskapsläge så har "baccillskräck" två poster i bokens sakregister, medan "bakterieteorin" eller "mikrobteorin" inte står med alls. Om bakterieteorin alls omnämns i boken så har jag lyckats missa det omnämmandet. För min del hade jag gärna istället sett ett helt kapitel inriktat på bakterieteorin och på hur den påverkat samhällets normer kring äckel och renhet.

Angående bakterieteorin (även känd som mikrobteorin, på engelska "Germ Theory") så innebär den att bakterier och virus dels existerar och dels ligger till grund för smittspridning. I korthet så var denna idé mycket omtvistad under artonhundratalets andra hälft, och slog igenom strax före sekelskiftet. Vid 1900-talets början var idén om bakterier och virus sålunda allt annat än djupt förankrad i mainstreamsamhället, utan utgjorde snarare en nymodighet inom forskarsamhället. Framväxten av sexualfientlig och minoritetshatande puritanism inom kristendom och dito wahhabism inom islam under sjuttonhundratalet och artonhundratalet bör ses bland annat i ljuset av den globala spridningen av syfilis – en då obotlig sexuellt överförd sjukdom, vilken spreds inom samhällen där man inte visste att bakterier och virus existerar. Att se sjukdomssymto-

men som en fråga om orenhet, demoner, Guds straff etc. torde ha varit mer rationellt i denna kontext än vad det vore idag. Detta historiska kunskapsunderskott bör i sin tur sättas i samband med den dynamik som Lindenfors påpekar, angående att samhällen tenderar att vara mer långsamma med att ändra de sociala normer som baseras på äckelkänslor.

På det stora hela rekommenderar jag varmt boken *Äckel: Smitta, Synd, Samhälle*. Dess innehåll är dels intressant i sig, dels användbart för att förstå vissa aspekter av hur trosföreställningar och värderingar som är destruktiva och irrationella slår rot inom enskilda personer eller inom samhället i stort. Boken är även förhållandevis lättläst, även om den trots allt kräver av läsaren en smula bildning och kanske framför allt självdistans: i slutändan sitter vi alla där med våra instinktiva ryggmärgsreflexer. Det gäller bara att hantera dem. Vi kan förhålla oss kritiskt – även till våra egna instinkter och till de kulturmönster som påverkar dessa instinkters utlopp. 🦋

Xzenu Cronström Beskow

**ÄCKEL
SMITTA, SYND, SAMHÄLLE**
Patrik Lindenfors, 2023
Förlag: Ordfront